

VAKIF İNSAN
PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR
ARMAĞANI

VAKIF İNSAN PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR ARMAĞANI

Editörler: Prof. Dr. Üzeyir ASLAN; Prof. Dr. Hakan TAŞ

ISBN: 978-625-7033-00-8

Birinci Baskı: Kriter Yayınevi 2019 / İSTANBUL

Yayınevi Sertifika No: 45353

Anahtar Kelimeler: Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Armağan, Vakıf faaliyetleri, Türk edebiyatı

Birinci Baskı, x 728 s. 16,5 cm x 24 cm

Kaynaklar var, Dizin Yok.

Kapak Tasarımı: Ahmet Baran

Mizanpaj: Üzeyir ASLAN

Baskı: Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Büro Malzemeleri San. ve Tic. Ltd. Şti. Yıldız Mahallesi
Çırağan Cad. No: 51 Nolu Mağaza Beşiktaş/ İSTANBUL

Matbaa Sertifika no: 20179

© Kriter Yayınevi

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında İnsanlığa Hizmet Vakfı-İstanbul'un yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz

İletişim

Hobyar Mah. Ankara Cad. Güncer Han No: 17 Daire 306

Fatih / İSTANBUL

Tel: 0 212 527 31 89

info@kriter yayinevi.com

www.kriter yayinevi.com

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ VE KAYIP *FARŞÇA DİVANI*

Turgay ŞAFAK*

Giriş

Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600), Tarih, edebiyat, siyaset, âdâb, görgü kuralları, tasavvuf, ahlak gibi konularda yazmış olduğu eserlerle Osmanlı kültür dünyası içinde hem velut bir müellif hem de devlet adamı olarak tanınmaktadır. Şair olarak da önemli bir üne sahip olan Âlî, Osmanlı Türk şiirinin geleneğini sürdüren bir şair olarak Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. Daha çok tarihçi yönüyle tanınan Mustafa Âlî'nin eserlerinin pek çoğu neşredilmiş, bazıları hakkında tanıtım yazıları kaleme alınmıştır. Türkçe divanı hem doktora tezi olarak çalışılmış hem de müstakil kitap olarak neşredilmiştir. Kaynaklarda Farsça divanının olduğu zikredilmiştir. Bizzat kendisi de çeşitli eserlerinde Farsça divan tertip ettiğinden bahsederek Farsça şiirlerinden örnekler aktarmıştır. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda ulaşılamamış olan Farsça divan İran Meclis-i Şûrâ kütüphanesinde tespit edilmiştir.

Makalede Mustafa Âlî'nin hayatı ve eserlerinden kısaca bahsettikten sonra Farsça divanının kaynaklara ve şairin kendi yazdıklarına dayanarak Âlî'ye aidiyeti ispatlanmış ve sonrasında divan incelenmiştir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hayatı ve Eserleri

Oldukça velut bir yazar olan Mustafa Âlî farklı saha ve konularda altmışa yakın esere imza atmıştır. Âlî bu eserlerinin birçoğunda hayatına dair önemli bilgiler paylaşmıştır. Birçok eseri neşredilen şairin hayatına dair oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Tarihten edebiyata, tasavvufa kadar birçok alanda eser vermiş olmasının yanında muhtelif şehirlerde görev yapmış ve tecrübelerini kaleme almıştır.

2 Muharrem 948 (24/25 Nisan 1541) gecesi Gelibolu'da dünyaya

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, turgay.safak@medeniyet.edu.tr.

gelen Âlî'nin asıl adı Mustafa'dır. Daha çok doğum yeri olan Gelibolu'ya nispetle ve mahlası olan Âlî ile tanınmaktadır. İlk şiir denemelerinde Çeşmî mahlasını kullanan şair 17 yaşından itibaren Âlî mahlasını kullanmıştır.¹ Abdullah ve Abdülmevlâ olarak bilinen dedesinin devşirme olduğu iddia edilmektedir.² İyi bir eğitim alan Gelibolulu Sahn-ı Seman medresesini tamamladıktan sonra müderris olmak istemiş ancak bürokraside çalışmak zorunda kalmıştır. İlk eseri olan Mihr ü Mâh mesnevisini müderrislik ve kadılık talebi için şehzade Selim'e (II. Selim) sunmuş ancak divan kâtibi olarak şehzadenin yanında görev verilmiştir.³

Hırslı bir karaktere sahip olan Mustafa Âlî bürokraside ilerlemek için Kütahya'da şehzadenin yanındayken Sultan Süleyman'ın himayesine girmeye çabalamış fakat başarılı olamamıştır. Şehzadenin lalası Tütünsüz Hüseyin Paşa ile geçinemeyerek Şam beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa'nın divan kâtibi olmuştur.⁴ Şam'da altı yıl kalan Âlî, Paşanın Yemen Serdaru olarak atanması ile onun ile birlikte divan kâtibi olarak Mısır'a gitmiştir. Mustafa Paşa'nın azli ve yazdığı mektuplar yüzünden teftişe uğramış ve görevden alınmıştır. Manisa'ya Şehzade Murad'a (III. Murad) sığınmasının ardından affedilmiştir.⁵ Manisa'da iken daha önce yazmış olduğu Mihr ü Vefa ve Nâdirü'l-mehârib'i şehzadeye sundu ve Râhatü'n-nüfûs'u şehzadenin emriyle genişleterek tercüme etti.⁶ 1569 yılında Şehzade Murat'ın tavsiye mektubu ile İstanbul'a gittikten sonra bir yıla yakın işsiz olarak İstanbul'da bulunan Âlî Halveti şeyhi Nureddin Muslihiddin'in aracılığı ile Sokullu Mehmed Paşa'ya ulaştı. Paşaya Zigetvar savaşı ve II. Selim'in tahta çıkışını anlatan Heft Meclis adlı eserini sundu. Bununla kendisine bir maaş bağlanmasını bekleyen Âlî yine umduğunu bulamayarak Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın divan

¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, (2006). *Divan I.*, (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), Cambridge: Harvard Üniversitesi, s. 4.

² Cornell H. Fleischer Âlî'nin babası veya dedesinin devşirme mi azat edilmiş köle mi olduğu tartışmaktadır. Bkz. Fleischer, Cornell H. (1996). *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 13-14.

³ Kütükoğlu, Bekir (1989), "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, C. 2, s. 414.; *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s. 33.

⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî (2003), *Tuhfetü'l- uşşâk*, (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, s. 5.

⁵ Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, C. 2, s. 414.

⁶ Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, C. 2, s. 414.

kâtipliğine getirildi.⁷

Gelibolulu Bosna ve çevresinde yedi yıl kaldı. Bu süre zarfında divan kâtipliğinin yanında tımar sahipliği nedeni ile bazı askeri görevleri de üstlendiği tahmin edilmektedir.⁸

Osmanlı Venedik ve Habsburg görüşmelerinde Ferhad Bey’in özel ulaklığını yaptı. Bu arada sürekli İstanbul’da kendisine bir yer bulabilmek için teşebbüslere devam etti. Bu bağlamda eski hamisi Lala Mustafa Paşa ve Feridun Ahmed Bey’e şiirler yazdı. Bu girişimleri sonuçsuz neticelenmiş olmasına rağmen merkezi bürokrasi ile arasının düzelmesine yol açtı. II. Selim’in 13 Kasım 1574 tarihinde ölümü ve Sultan Murad’ın tahta çıkışı Âlî için yeni bir ümit kapısı oldu ve Sokullu karşıtlarına kasideler takdim etti. Hatta Sultan Murad’ın piri Şeyh Şüca’ için Hâce Muhammed Pârsâ’nın önemli tasavvuf eserlerinden biri olan Faslu’l Hitab’tan ve İbn Arabî’nin Istilâhât-ı Sûfiyye’siinden yararlanarak Hilyetü’r-ricâl adını verdiği eserini yazdı.⁹

Sahip olduğu bilgi birikimini ve yeteneğini diğer bürokratlarla kıyaslayan Âlî asla konumundan memnun olmamış ve iyi bir mevkiye gelebilmek için teşebbüslerini sürdürmüştür. 1577 yılında İran harbinde Lala Mustafa Paşa’ya münşi olarak atanmıştır. Bu sefer esnasında resmi yazışmaları yapmış, şahsi gözlem ve rivayetleri kaleme almış ve bunları daha sonra derleyerek “Nusret-name” adıyla kitaplaştırmıştır.¹⁰

Sokullu’nun ölümü ve Lala Mustafa Paşa’nın görevden alınması ile yeni göreve gelen kişilere yeteneğini göstermek isteyen Âlî bunda başarılı olamadı ve eski görev yeri Halep’e tımar defterdarı olarak gönderildi. İstanbul’da teşebbüslerde bulunmaya devam eden Âlî Halep’ten İstanbul’a yaptığı bir yolculukta “Nusret-nâme” ve “Câmiü’l buhûr der Mecâlis-i Sûr”¹¹ adlı eserlerini sultana takdim etti. Sultan Murad’ın

⁷ Tarihçi Mustafa Âlî: *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s. 57-58.

⁸ Tarihçi Mustafa Âlî: *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s. 61-62.

⁹ Günaydın, Yusuf Turan, Arslantürk, İbrahim Halil, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Hilyetü’r-Ricâl’inde Melâmiyyûn ve Muhaddesûn Zümreleri”, *Tasavvuf Dergisi*, 8. Cilt, 8. sayı, s. 280. Eserin neşri için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, (2011.) *Hilyetü’r-ricâl ve söz varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu

¹⁰ Eser Mustafa Eravcı tarafından neşredilmiştir. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, (2014), *Nusretname*, (haz. Mustafa Eravcı), Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

¹¹ Neşri için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî , (1996) *Câmiü’l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, (haz.: Ali Öztekin), Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

ilgisine mazhar olan eseri Sultan'ın özel kâtibi Mustafa b. Abdülcélil ve saraydaki sanat erbabı tarafından özel munakkaş bir nüsha istinsah edilmiştir.¹² O bununla yetinmeyerek III. Murad'ın faziletlerinden, uzun yaşayacağından bahseden “Câmiü'l-kemâlât adlı eserini kaleme aldı.¹³ Halep'te görevi sırasında kendisine gerekli iltifat etmeyen devlet adamlarına nasihat niteliğinde “Nushetü's-selâtin” adlı eserini yazdı.¹⁴ Halep'ten sonra Erzurum ve ardından Bağdat'a defterdar olarak atandı. Bir süre sonra görevden azledilerek dört yıl kadar işsiz kaldı. 1589 yılında Sivas defterdarı olarak atandı. Bu sırada “Nevâdirü'l-hikem” adlı eserini yazdı.¹⁵ Yine birkaç yıl herhangi bir göreve getirilmeyen Âlî kısa süreli yeniçeri kâtipliği ve defter eminliği yaptı. Ardından yine azledildi. 1590-95 yılları arasında çoğunlukla resmi görevi olmadan geçiren Gelibolulu “Kühnü'l-ahbâr” adlı eserinin yazımı ile meşgul oldu.

III. Mehmed'in tahta çıkışı sırasında pek çok şair gibi ona da emekli olabileceği teklif edildi ancak kabul etmeyerek eserini tamamlamak amacıyla gerekli kaynaklara ulaşmak için Mısır defterdarlığını talep etti. Ancak talebi kabul edilmeyerek önce Sivas defterdarlığına ardından da Kayseri sancak beyliğine atandı.

Üç yıl kadar bu görevlerde kaldıktan sonra Cidde emirliğine atanan Âlî İstanbul- Mısır-Mekke güzergâhında yaptığı yolculuk sırasında derlemiş olduğu “Hâlâtü'l-Kahire”¹⁶ ve toplumsal kuralları hakkındaki

¹² Eravcı, Mustafa, (2003), “Mustafa Âlî'nin Nusret-nâmesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV. cilt, 38. sayı, s. 166.

¹³ Bağcı, Serpil (2014), “Kitap sanatları ve Mustafa Âlî”. İsmail Hakkı Aksoyak (ed.) Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri içinde (s. 28). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

¹⁴ Eser Faris Çerçi tarafından neşredilmiştir. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî,(1015.) *Siyaset Sanatı: Nushatü's-selatin*, (haz. Faris Çerçi), İstanbul: Büyüyenay yayınları.; Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati, s. 98-99.

¹⁵ Eserin içeriği hakkında bkz. Fleischer, Cornell H., “Mustafa Âlî's “Corious Bits of Wisdom”, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 13. Cilt, 76. Sayı, s. 103-109. Eser Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Abdul Fattah, Rana (2015). *Gelibolulu Âlî'nin Nevâdirü'l Hikem Adlı eseri Üzerine Dil İncelemesi (metin-sözlük)*, İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı (Yayımlanmamış YL tezi.)

¹⁶ Eser İngilizce tercümesi ile birlikte Andreas Tietze tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Tietze, Andreas, (1975) Mustafa Ali's description of Cairo of 1599, Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften.; Gelibolulu Mustafa Âlî , (1984) *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), Ankara: Kültür ve

“Mevâidü’l nefâis”¹⁷ adlı eserlerini tamamladı.

Gelibolulu Mustafa Âlî 1600 yılının haziran ayında vefat etmiştir.

Eserleri

Gelibolulu Mustafa Âlî altmışa yakın eser kaleme almıştır. Eserlerinin tespiti ve tasnifine dair pek çok çalışma yapılmıştır. Mustafa Âlî üzerine ilk müstakil çalışmayı Bursalı Mehmed Tahir *Müverrihîn-i Osmanîden Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kâtip Çelebi’nin Terceme-i Hâli* adıyla yapmıştır.¹⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı esere yazdığı önsöz de müstakil bir çalışma niteliğindedir.¹⁹ Hüseyin Nihal Atsız *Âlî Bibliyografyası* adlı çalışmada bu iki eserden faydalanarak daha sistematik bir çalışma ortaya koymuştur.²⁰ Bu çalışmalar dışında Cornell H. Fleischer²¹, Mehmet Şeker,²² Mustafa İsen²³ ve İsmail Hakkı Aksoyak²⁴ eserlerinin tasnifi konusunda çalışmalar yapmışlardır. İsmail Hakkı Aksoyak daha önce yapılan çalışmaları göz önünde bulundurarak ve daha kapsayıcı olacağını düşünerek Âlî’nin eserlerini şu şekilde tasnif etmiştir: a) Manzum Eserler, b) Mensur Eserler, c) Henüz elimize geçmeyen eserleri, d) Âlî’ye isnad edilen eserler.²⁵

Turizm Bakanlığı

¹⁷ Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî , (1978), *Mevâidü’l-Nefâis fî Kavâidi’l-Mecâlis: Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları I-II*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Tercüman Temel eserler.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, (1322), *Müverrihîn-i Osmâniyye’dan Âlî ve Kâtip Çelebi*, Selanik: Hamidiye matbaası.

¹⁹ Gelibolulu Mustafa Ali, (1926.) *Menâkıb-ı Hünerveran*, (haz. İbnü’l Emin Mahmud Kemal Bey), İstanbul: Matbaa-ı Âmire.

²⁰ Atsız, Hüseyin Nihal, (1968). *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.

²¹ Fleischer, Cornell H. (1996). *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

²² Şeker, Mehmet, (1979), “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnifi ve “Mevâidü’l-Nefâisü fî kavâidi’l mecâlis”, *İslam Medeniyeti*, IV. Cilt, 2. Sayı, s. 81-90.

²³ İsen, Mustafa (1988), *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara: Kültür Ve Turizm Yayınları.

²⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî (2003), *Tuhfetü’l- uşşâk*, (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

²⁵ Aksoyak, İsmail Hakkı (1999), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli metni* Gazi Üniversitesi SBE Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, s. V-XX.; Aksoyak Tuhfetü’l-uşşâk’a yazdığı girişte eserlerini şu şekilde tasnif etmiştir: a-Edebi Eserler, b- Tarihi eserler, c- Diğer Konulardaki Eserleri, d- Henüz Elimize Geçmeyen Eserleri. Bkz. Tuhfetü’l-uşşâk, s. 16.

a) Manzum Eserler:

- 1-Divanlar
- 2- Mihr ü Mâh
- 3- Tuhfetü'l Uşşâk
- 4- Riyâzü's-sâlikîn
- 5- Câmiü'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr
- 6- Sadef-i Sad Güher
- 7- Gül-i Sad Berg
- 8- Subhatü'l-Abdâl
- 9- Manzum Kırk Hadis Tercümesi
- 10- Hz. Ali'nin 100 sözünün nazmen tercümesi
- 11- Hülâsatü'l-ahvâl
- 12- Subhatü'l-inâbe
- 13- Meâlimü't-tevhîd
- 14- Dakâiku't-tevhîd
- 15- Bedâiyü'l-metâli'
- 16- Nikâtü'l-kâl fi tazmîni'l-makâl
- 17- Câmi'nin bir beytinin şerhi
- 18- Mecmau'l-bahreyn
- 19- Menâkıb-ı Şeyh Mehmed Dağî
- 20- Câmiu'l-nukûl fi ahvâli'l-fuhûl
- 21- Rabîu'l-manzûm
- 22- On iki imam kasidesi

b) Mensur Eserler

- 1-Heft Meclis
- 2-Zübdetü't-tevârih
- 3-Nusret-nâme

- 4- Fursat-nâme
- 5- Menâkıb-ı Hünerverân
- 6- Miratü'l-avâlim
- 7- Mirkâtü'l-cihâd
- 8- Kühnü'l-ahbâr
- 9- Fusûlü'l-halli ve'l akd ve usûli'l-harc ve'n-nakd
- 10- Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire
- 11- Menşeü'l-inşâ
- 12- Münşeât
- 13- İstidâ-name
- 14- Nâdirü'l-mehârib
- 15- Râhatü'n- nüfûs
- 16-Hilyetü'r-ricâl
- 17- Nushetü's-selâtin
- 18- Câmi'u'l-kemâlât
- 19- Vakf-nâme
- 20- Ferâidü'l-vilâde
- 21- Nevâdirü'l-hikem
- 22- Risâle-i Zırgâmiyye
- 23- Mehâsinü'l-âdâb
- 24 Tuhfetu's-sülehâ
- 25- III. Murad'ın 120 yıl yaşayacağına dair bir risale.
- 26- Zübdetü'l-evrâd
- 27- Hakâyikü'l-ekâlim
- 28- Risale-i Zatü'l-kürsî
- 29- İzzetü'l-asr fî tefsiri Sûretü'n-nasr
- 30- Teşrîfât-nâme

31- Enîsü'l kulûb

Bunlar dışında muhtelif konularda pek çok risalesi mevcuttur.

c) Âlî'nin Henüz Elimize Ulaşmayan Eserleri

1-Dürr-i Mensûre

2- Mihr ü Vefâ

3- Mişkât

4- Ravza-i İrfân

5- Riyâzü'r-rahmân

6- Ravzatü'l-letâif

7- Meâyibü'l-erzâl

8- Nüzhetü'l-mecâlis

9- Hac ve Işk risâlesi

d) Kendisine İsnad Edilen Eserler

1-Sad Kıssa ve Sad hisse

2- Fetihnâme-i Cezîre-i Rodos

3-Kenzü'l-ahbâr

Mustafa Âlî'nin Farsça Eserleri

Gelibolulu Mustafa Âlî Türkçe eserlerinin içinde Farsça şiirlere yer vermiştir, bunlar çoğunlukla kendi şiirleri olmakla birlikte bazen meşhur Fars şairlerin şiirleri olabilmektedir. Nâdirü'l Mehârib adlı eserinde her bölüm öncesinde Sâkî-nâmelerde olduğu gibi “biyâ sâkî” hitabıyla başlayan Farsça iki beyit yer almaktadır. Ayrıca kitapta çoğunluğu mesnevi nazım biçimiyle yazılmış çok sayıda Farsça manzume yer almaktadır.²⁶ Eserde mesnevi tarzında beyitlere yer verdiğini kendisi şu şekilde ifade etmiştir:

²⁶ Kara, Gülhizar, *Gelibololu Mustafa Âlî'nin Nâdirü'l Mehârib Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, s. 194.

Fârisî mesnevîsi vâfirdir
Her biri dürr-i nazma dâyirdir²⁷

Âlî'nin diğer eserlerinde de kendisine ait Farsça şiirler yer almaktadır.

Mustafa Âlî eserlerinde pek çok Fars şairin adını zikretmiş ve kendi şiirlerinin onlardan daha güçlü olduğunu iddia etmiştir. Firdevsî, Zahîr-i Fâyâbî, Selmân-ı Sâvecî, Hâcû-yî Kirmânî, Kemîl-i İsfahânî, Emir Hüsrev-i Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Molla Câmi'yi şiirlerinde zikretmiştir. Hatta bütün Acem şairlerine meydan okumuştur:

Âliyâ bir yire cem' idüp Acem şâirlerin
Nâm için anlarla varup imtihan olmak nice²⁸

Aksoyak'a göre Hâfız ve Molla Câmi dışındaki diğer isimleri daha çok bir gelenek çerçevesinde zikreder, bu iki şairi ise büyük bir ilgi ve dikkatle mütalaa etmiş, Molla Câmi'nin beytini şerhetmiş ve Hâfız'ın gazellerine nazireler yazmıştır.²⁹

Mustafa Âlî'nin eserleri arasında Farsça telif edilmiş kitaplar da bulunmaktadır. Âlî'nin Arap ve Fars edebiyatlarındaki gücünü göstermek amacıyla hazırladığı kitap olan *Rebi'u'l-Manzum*³⁰ Mehmet Atalay ve Orhan Başaran tarafından yayımlanmıştır. Eser bazı araştırmacılar tarafından yanlışlıkla *Bediü'r-rukûm* olarak adlandırılmıştır.³¹ Bu eser Ömer Hayyâm'ın *Rubailer*i için yazdığı nazireler ve Âlî'nin Arap ve Fars şairleri hakkındaki yorumlarından oluşmaktadır.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin bir başka Farsça eseri Hâfız-ı Şîrâzî'ye

²⁷ Nâdirü'l Mehârib'te yer alan Farsça manzumeler için bkz. s. 70, 74, 158, 191, 192, 195.

²⁸ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan I.*, s. 55.

²⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan I.*, s. 55.

³⁰ Eser ilk kez İbnülemin tarafından tanıtılmıştır. Uzun süre hakkında bir çalışma yapılmayan eseri Mehmet Atalay ve Orhan Başaran önce tercümesini ardından tenkitli neşrini yayınlamışlardır. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî. (2010), *Hayyâm'a Nazireler*, (haz. Atalay, Mehmet, Başaran, Orhan), İstanbul: Çantay Kitap Kütüphanesi. Tenkitli neşir için bkz. Başaran, Orhan, Atalay, Mehmet. (2012). *Gelibolulu Âlî'nin Rebiu'l Manzûm adlı eseri I*, Doğu Araştırmaları 9, s. 65-98., Başaran, Orhan, Atalay, Mehmet (2012). *Gelibolulu Âlî'nin Rebiu'l Manzûm adlı eseri I*, Doğu Araştırmaları 10, s. 5-32.

³¹ Tarihçi Mustafa Âlî: *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s. 147.

yazdığı nazirelerden oluşan *Mecmau'l-bahreyn* adlı eseridir. Eser Âlî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi bir dibace ile başlamaktadır. Dibacede Arap ve Fars şairlerinden bahsetmiş, kendisi ve Nef'î hakkında bilgiler verdikten sonra Hâfız'ın gazellerine yazdığı nazirelere yer vermiştir. Yazmanın bir sayfasında Hafız'ın gazeli karşısındaki sayfada ise Âlî'nin yazmış olduğu nazire yer almaktadır. *Mecmau'l-bahreyn*'de Âlî Hâfız'ın toplam 55 gazeline nazire yazmıştır.³² Bu eseri ilk kez Abdülkadir Karahan tanıtmıştır.³³ Daha sonra İsmail Hakkı Aksoyak eser hakkında iki makale kaleme alarak dibace kısmını tercümesi ile birlikte neşretmiştir.³⁴ Ayrıca Mehmet Atalay ve Orhan Başaran eserin tamamının tenkitli metnini neşretmişlerdir.³⁵

Mustafa Âlî'nin Farsça Divanı

Klasik Türk şiirinde hacim bakımından en fazla şiir yazan ikinci şair olan Gelibolulu Âlî Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Farsça ve Çağatay Türkçesi ile şiir yazabildiğini söyleyerek şiirdeki kudretini göstermek istemiştir. *Mirkatü'l-Cihad* adlı eserinde bunu şöyle dile getirir:

Çâr dilde mehâretüm zâhir
Nazm ü inşâda kudretüm bâhir³⁶

³² Aksoyak, İsmail Hakkı (2010). *Bir Mizaç Şairinin Acem Lisaniyla İmtihanı: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mecm'u'l Bahreyn'i*, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu. 15-16 Mayıs 2009, s. 19-43., Aksoyak, İ. Hakkı (2010). Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hafız ile Boy Ölçüştüğü Eseri: Mecmau'l-Bahreyn. I. Uluslararası Türk- İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Daire Başkanlığı Yay. 303-353.

³³ Karahan, Abdülkadir. (1980). *Âlî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Mecmau'l Bahreyn*, Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımları.

³⁴ Aksoyak, İsmail Hakkı (2010). *Bir Mizaç Şairinin Acem Lisaniyla İmtihanı: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mecm'u'l Bahreyn'i*, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu. 15-16 Mayıs 2009, s. 19-43.; Aksoyak, İ. Hakkı (2010). “Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hafız ile Boy Ölçüştüğü Eseri: Mecmau'l-Bahreyn”, *I. Uluslararası Türk- İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Daire Başkanlığı Yay. 303-353.

³⁵ Atalay, Mehmet, Başaran, Orhan (2010). *Gelibolulu Âlî'nin Mecmau'l Bahreyn Adlı Eseri I*, Doğu Araştırmaları 6, 75-90., Atalay, M., Başaran, O (2011). *Gelibolulu Âlî'nin Mecmau'l Bahreyn Adlı Eseri II*, Doğu Araştırmaları 6, 83-116.

³⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, (2016). *Mirkatü'l Cihâd*, (haz. Ali akar), Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 377.

Türkçe divanında yer alan bir başka şiirinde dört dilde dört divanı olduğunu şöyle söyler:

Divan-ı çâra malik iken çâr dilde ben
Hıdmet deminde arsa-ı divâna sığmadım.³⁷

Âlî kendi eserlerinde divanları hakkında bilgiler vermiştir. Mesela *Sadeî-i Sad Güher* adlı eserinde ikisi Türkçe biri Farsça olmak üzere üç, *Künhü'l-ahbar*'da dört divanı olduğunu söyleyip *Vâridâtü'l-enîka* ve *Lâyihatü'l-hakika* olarak ikisinin ismini vermiştir.³⁸

Kırk Hadis adlı eserinde üçü Türkçe biri Farsça olmak üzere dört divan tanzim ettiğini söylemiştir:

Çâr divânım eyledim tek mil
Üçü Türki birisi Fûrs-i celil³⁹

Nushetü's-selâtin adlı eserinde de dört divan sahibi ve bunlardan birinin Farsça olduğunu manzum olarak ifade etmiştir:

Tevhîdi çâr dilden idüb çâr 'unsuram
Oldı çehâr mezhebe mâlik imâm-i çâr

Tab'um tıbâ'-i ğayra peyember-misâl olub
Nazmiyle dörd eser kodı mânend-i çâr-yâr

Mazhar cihât-i sittine nazmum dü ğûnnun
Türkî vu Fârsî iki dîvân-i dür-nisâr⁴⁰

Gelibolulu Mustafa Âlî kendi teliflerinin adlarını zikrettiği *Sadeî-i Sad Güher* adlı eserinde iki Türkçe bir de Farsça divan sahibi olduğunu yazmıştır:

³⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan II*, s. 177.

³⁸ *Âlî Bibliyografyası*, s. 34.

³⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, (1991.), *Gelibolulu Âlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümleri*, (haz. Hasan Aksoy), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tesisleri, s. 34

⁴⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî (2015), *Nushatü's-selatin*, (haz. Faris Çerçi), İstanbul: Büyüyenay yayınları. s. 428.; aynı manzume *Teşrifâtname* adlı eserinde de yer almaktadır, s. 115.

Oldı bunlardan özge üç divân
İki Türki biri Derî-unvân⁴¹

Gelibolulu'nun yazmış olduğu mektupların derlemesi olan Menşeu'l-inşâ adlı eserinde de kendi hayatından ve teliflerinden bahsettiği bir mektupta eserlerinin adlarını sıralarken *Farsça divanı* olduğunu da zikretmiştir.⁴²

Teşrifat-nâme adlı eserinde “tercemân-ı zebân-ı belâgat-beyânım gâh fâris-i yek-rân-ı fûrs oldu” diyerek Farsça şiirler de yazdığını beyan etmiş ve bazı gazellerin matla' beyitlerini örnek olarak vermiştir.⁴³

Aynı eserin bir başka yerinde ise Farsça divanında yer alan dokuz gazelin matla' beyitlerine ve bir kasidesinin altı beytine yer vermiştir. “Bu metâlî‘-i mevzûn dahî dîvân-ı Fârisîde vâkî‘ olan dürer-i mazmûn ve güher-i meknûn kabîlindendir ki işâreten li'l-efhâm tahrîrine ikdâm olundu.

وله

چه تَبی گرفت یارم که به چهره تاب داده

چه شراره‌ای که آتش بدو آفتاب داده

[yârim kızarmış yüzüyle ne ateşlere yanmış, güneş ona ne kor ateşler vermiş.]

وله

چو کنج لب‌ت برگ غنچه باز کنی

به بیدلان تو خود را زبان دراز کنی

[dudağının köşesini gonca yaprağı gibi açtığında âşıklarına dil uzatıyorsun]⁴⁴

Teşrifât-nâme adlı eserinde zikrettiği kasidenin ilk beyti şöyledir:

⁴¹ Aksoyak, İ. H. (1997.), “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sade-i Sadgüher Adlı Antolojisinin Önsözü” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, s. 5, s. 306..

⁴² Gelibolulu Mustafa Âlî, (2007.), *Menşeu'l inşâ*, (haz. İ. Hakkı Aksoyak), Ankara: Bizim Büro Yayın Dağıtım, s. 142.

⁴³ Gelibolulu Mustafa Âlî, (2009.) *Teşrifât-nâme*, (haz. Esra Keskinkılınc Akdaş), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Programı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) s. 115-116.

⁴⁴ *Teşrifât-nâme*, s. 124.

تاب اختر رسد از باختر نورانی
شعله شمع حریمش که برافتد قمر

[Onun evindeki mumun alevi ayın üstüne düştüğünde (veya vurduğunda) aydınlık batıdan yıldız parlaklığı erişir.]⁴⁵

Gelibolulu Âlî’den bahseden tezkirelerin hemen hemen hepsinde şairin bir Farsça divanı olduğu kayıtlıdır. Kınalızade Hasan Çelebi,⁴⁶ Beyânî,⁴⁷ Şemseddin Samî⁴⁸, Bursalı Mehmed Tahir⁴⁹ Âlî’nin eserlerini sıralarken *Farisi divanı* olduğunu belirtmişlerdir.

Gelibolulu Mustafa Âlî üzerine tetkik yapan araştırmacılar klasik kaynaklara dayanarak şairin bir Farsça divan sahibi olduğunu aktarmış ve bugüne kadar ele geçemediğini eklemişlerdir.

İbnülemin Mahmud Kemal Âlî’nin *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eserine yazdığı önsözde Farsça divan hakkında şunları söylemiştir:

“Müdevven Fârisi divanını görmedim. Fakat ba’z-ı eşâr-ı Fârisîyesi, bâ-husus Monla Câmi’ye nazire olarak söylediği

منم که گوی فصاحت ز کوی فسحت قال
ربوده چون دشمن به صولجان خیال

[hayal çevganıyla söz sahasında fesahat topunu düşmandan kapam benim] matla’lı ve yüz beş beyitli ve Kâtibî’ye mukâbeleten tazmin eylediği

ای گسته‌م سمند و نریمان کمند جنگ
تخش قضا کمان تو باشد قدر خدنگ

[Ey atı Güstehm savaş kemendi Neriman olan [Padişah], kaza senin küçük yayın kader de okun olsun.] matla’lı ve kırk beyitli iki kaside-i

⁴⁵ *Teşrifâtname*, s. 125.

⁴⁶ Kınalızade Hasan Çelebi (2007), *Tezkiretü’ş-Şuara*, (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 532.

⁴⁷ Beyani, (2017) *Tezkiretü’ş-Şuara*, (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 116.

⁴⁸ Şemseddin Sami, (1996). *Kamusu’ A’lam*, Ankara: Kaşgar Neşriyat, s. 3050.

⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir, (2018) *Osmanlı Müellifleri*, (haz. Mehmet Ali Yekta Saraç) Ankara: Türkiye Bilimler akademisi. C. 3, s. 1036.

gurrâsını kütüphâne-i nâcizânemdeki mecmualarda mütalaa ettim.”⁵⁰

Gelibolulu üzerine önemli araştırmalarda bulunan bir diğer araştırmacı olan Hüseyin Nihal Atsız şairin *Farsça divanı* ile ilgili olarak şunları yazmıştır: “Âlî bazı eserlerinde (Künhü’l-Ahbar, Sade-i Sad-Güher, Manzum Kırk Hadîs Tercümesi) Farsça bir divanı olduğunu söylüyorsa da bu divan şimdiye kadar ele geçmemiştir. Farsça Divan 988 (= 17 Şubat 1580-Şubat 1581) de tertip olunmuştur. İbnülemin Mahmud Kemal, özel kütüphanesindeki dergilerde Âlî’nin 105 ve 42 beyitli iki Farsça kasidesine rastladığını söylüyor.”⁵¹

Ömer Faruk Akün *İslam Ansiklopedisine* yazdığı Mustafa Âlî maddesinde Âlî’nin Farsça divanı hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Âlî’nin muhtelif eserlerinde söz ettikten başka içinden örnekler de naklettiği bu divan henüz ele geçmemiştir. Bu kayıtlardan onun bu divanını kırk yaşından önceki devrede meydana getirdiği anlaşıyor. Eserlerinde sık sık rastlanan Farsça şiirler Âlî’nin Farsça şiirlerinin az olmadığını göstermektedir. Âlî daha sonraki yıllarda da Farsça şiirler yazmaya devam etmiş, hata bazı büyük İran şairlerine yaptığı nazireleri derleyen eserler ortaya koymuştur.”⁵²

Aynı şekilde Âlî ve eserleri üzerine araştırmalar yapmış olan Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak ve diğer araştırmacılar da kaynaklara dayanarak Mustafa Âlî’nin bir Farsça divana sahip olduğu ancak henüz ele geçmemiş olduğunu söylemişlerdir.⁵³

Gelibolulu Mustafa Âlî’nin bugüne kadar kayıp olduğuna inanılan *Farsça divanı* İran Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesinde tespit edilmiştir.⁵⁴ Başta ve sondan bazı sayfaları eksik olan divanda 424 gazel,

⁵⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, (1926.) *Menâkıb-ı Hünerveran*, (haz. İbnü’l Emin Mahmud Kemal Bey), İstanbul: Matbaa-ı Âmire, s. 73.

⁵¹ Âlî Bibliyografyası, s. 34.

⁵² Akün, Ömer Faruk, (1989) “Âlî Mustafa Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. 2, s. 417-418.

⁵³ İsen, Mustafa, (1988.), *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara: Kültür Bakanlığı ve Turizm Bakanlığı, s. 16.; <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=943%20%5BEri%C5%9Fim> (erişim tarihi: 19.07.2019)

⁵⁴ Divanın varlığından beni haberdar eden Tahran Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı

39 rubai ve birkaç kıta yer almaktadır. Divanın Mustafa Âlî’ye ait olduğunu şairin kendi eserlerinde aktardığı Farsça gazeller ile karşılaştırarak tespit edebiliyoruz. *Teşrifât-nâme* ve *Nushatü’s-selâtîn* adlı eserlerinde Farsça divan sahibi olduğundan bahsettikten sonra örnek beyit olarak zikrettiği Farsça şiirlerin matla’ beyitlerinin birçoğu divanda da yer almaktadır. Divanda olmayan gazellerin divanın eksik varaklarına ait olduğunu tahmin edebiliriz.

Teşrifât-nâme’de yer verdiği beyitlerin bir kısmı Farsça divanında da yer almaktadır.

چرا ز کنج لبت برگ غنچه باز کنی
به بیدلان تو خود زبان دراز کنی⁵⁵

[Dudağının köşesini gonca yaprağı gibi açtığında niçin âşıklarına dil uzatıyorsun]

یاد باد آن که همان یار تو بودی با من
دیده بودم مه رخسار تو مهما ممکن

[Arzu ettiğim her zaman senin yüzünü seyrettiğim ve benim yârim olduğun günleri hatırla]⁵⁶

فریادم از آن یار جفا پیشه چونانست
آنی که درو هست فغان من از آنست

[Feryadım zalim yârin elinden şu haldedir. Onda olan ne ise feryadımda da o vardır.]⁵⁷

آن اگر این است و اسلوب این و ناز و شیوه این
مرحبا ای شور و غوغا حبذا ای خشم و کین

[O eğer böyleyse ve üslup, naz ve şive buysa; merhaba ey kargaşa ve kavga; ne mutlu öfke ve kine]⁵⁸

ای جفای نوت وفا دیگر

Bölümü Öğretim Üyelerinden değerli dostum Dr. Cevad Beşeri’ye müteşekkirim.

⁵⁵ *Farsça Divan* Vr. 77., *Teşrifât-nâme*, s. 123, 124., *Nushatü’s-selâtîn*, s. 433.

⁵⁶ *Farsça Divan* Vr. 67., *Teşrifât-nâme*, s. 124., *Nushatü’s-selâtîn*, s. 433.

⁵⁷ *Farsça Divan* Vr. 15., *Teşrifât-nâme*, s. 124., *Nushatü’s-selâtîn*, s. 433.

⁵⁸ *Farsça Divan* Vr. 65., *Teşrifât-nâme*, s. 124., *Nushatü’s-selâtîn*, s. 433.

خواهت می کنی جفای دیگر

[Ey cefakâr sevgili! Senden vefa beklerken bir başka cefa ediyorsun.]⁵⁹

تا چند حالت می و کیفیت عرق

ساقی بیار جام دیگر کیف ماتفق

[Ne zamana kadar şarap ve içkinin keyfiyet ve halini soracağız, Ey saki! Sen her ne olursa olsun getir kadehi.]⁶⁰

Türkçe divanındaki “yâd bâd ân ki” şeklinde başlayan gazel Farsça divanında da yer almaktadır.⁶¹

Divandaki gazellerle Hâfız’ın gazellerine yazdığı nazirelerden oluşan *Mecma’u’l-bahreyn*’deki gazelleri karşılaştırdığımızda şairin bazı gazelleri iki farklı şekilde yazdığı ortaya çıkar. Hâfız’ın

کنون که بر کف گل جام باده صاف است

به صد هزار زبان بلبش در اوصاف است

[Gülün avucunda saf şarap kadehi olduğu şu halde bülbül yüz bin dil ile onu anlatmaktadır]⁶² beytiyle başlayan gazeline yazdığı

اگر نظر به جنابم کنی ز الطاف است

گرم صفا بدهی همچو باده دل صاف است

[Bana doğru bir bakarsan lütfetmiş olursun, eğer bade gibi safa verirsen gönül de bade gibi saf olur.]⁶³ matla’ı ile başlayan naziresi ile divanda yer alan bir gazel küçük farklılıklar varsa da iki beyit müşterektir. Bunu Hâfız’ın bu gazeline yazılmış ikinci nazire olarak da kabul edebiliriz.

Mecma’u’l-bahreyn’de ile divanda yer alan müşterek gazellerin sayısı kırk dördtür. *Mecma’u’l-bahreyn*’de Hâfız’ın gazellerini yazdığı elli üç gazelden sadece on bir gazel divanda yer almamaktadır. Buna

⁵⁹ *Farsça Divan* Vr. 43, *Teşrifâtname*, s. 124. *Nushatü’s-selâtîn*, s. 433.

⁶⁰ *Farsça Divan* Vr., 51., *Teşrifâtname*, s. 124. *Nushatü’s-selâtîn*, s. 434.

⁶¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan II.*, s. 33.

⁶² Hâfız-ı Şîrâzî, (t.y.) *Divan-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, (haz. Muhamed Kazvîni, Kâsım Ganî) Tahran: Kitabhâne-i Zevvar, s. 31.

⁶³ *Farsça Divan* Vr. 13

dayanarak *Mecma'u'l-Bahreyn*'de bulunduğu halde divanda bulunmayan gazellerin divanın eksik varaklarında yer aldığını varsayabiliriz. Aynı şekilde çoğunluğu Ömer Hayyâm'ın Rubaileri için yazdığı tanzirlerden oluşan *Rebiu'l-manzûm* adını verdiği eserde yer alan yirmi rubai divan ile müşterektir. Âlî'nin Farsça divanında *Mecmaü'l-bahreyn*'de yer almayan Hâfız'ın şiirlerine nazire olarak yazılmış başka gazeller de yer almaktadır.

Hâfız

خلوت گزیده را به تماشا چه حاجت است

چون کوی دوست هست به صحرا چه حاجت است

[Uzleti seçmiş olanın seyir yerine ne ihtiyacı var, sevgilinin mahallesi varken sahraya ne ihtiyaç var.]⁶⁴

Âlî

شه همنشین ماست گدا را چه حاجتست

مقصود در میانه تقاضا چه حاجتست

[Şah bizimle aynı meclisteyse dilenciye ne hacet var, kastedilen ortadaysa dilekçeye ne hacet var]⁶⁵

Hâfız

حاصل کارگه کون و مکان این همه نیست

باده پیش آر که اسباب جهان این همه نیست

[Varlık âlemi dükkânında elde edilenler hiçtir, şarap getir ki dünyadaki her şey hiçtir.]⁶⁶

Âlî

نقد کونین به صد گنج نهان این همه نیست

کار بار دو جهان فاش و عیان این همه نیست

[yüzlerce gizli hazinesi ile her iki âlemin nakdi; iki alemde görünen ve gizli her şey hiçtir.]

⁶⁴ *Divan-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, s. 24.

⁶⁵ Vt. 8

⁶⁶ *Divan-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, s. 52

Hâfız

حسنّت به اتفاق ملاحظت جهان گرفت

آری به اتفاق جهان می‌توان گرفت

[Güzelliğin şirinliğiyle bir olup dünyayı kuşattı, evet birlik ile dünya alınabilir.]⁶⁷

Âlî

آن شه به خیل خط دل و جان را روان گرفت

آری به اتفاق جهان می‌توان گرفت

[o güzeller sultanı ayva tüyleri ordusuyla gönlü ve canı esir aldı, evet birlik ile dünya alınabilir.]

Nüshanın Tavsifi ve İçerik Değerlendirmesi

İran İslami Meclis Kütüphanesinde 78793 numarada bulunan nüsha sonradan yapılmış açık kahverengi deri bir cilde sahiptir. Cildin iç kapağında kütüphane tarafından yapıştırılmış olan etikette kitap adı Divan-ı Âlî-yi Rûmî (Türk), Müellif adı için ise Mustafa ibn Ahmed yazılmıştır. Nüsha 15x21 cm. ölçüsündedir. İlk varakları eksik olan nüshanın 1b sayfasına âmede (آمد) redifli bir kaside veya gazel parçası yapıştırılmıştır. Ta'lik yazı ile yazılmış olup her sayfada 13-14 beyit bulunmaktadır.

Divan nazım türleri açısından incelendiğinde gazel, rubai ve kıta dışında diğer nazım türlerinin yer almadığı görülür. İlk varaklarının mevcut olmadığı hesaba katıldığında divanın başında yer alması muhtemel olan kasideler elimizdeki yazmada bulunmamaktadır. Elimizdeki yazmanın bazı varaklarının kopmuş olması sebebiyle bazı gazellerin başı, bazılarının ise sonu eksiktir. Varaklar numaralandırılmamış olup reddadeler mevcuttur. Gazeller cetvel içinde yer almaktadır. Beyitler karşılıklı yazılmışken her gazelin son beyti alt alta yazılmıştır. Divanda 39 rubai yer almaktadır. Eksik varaklar olduğundan daha fazla rubai olma ihtimali yüksektir. Baş tarafı eksik bir kıtanın bulunduğu divanda isimleri belirtilmiş dört adet lugaz bulunmaktadır. Bunların başlıkları şu şekildedir: 1- be Sultân Murâd Hân neveşte 2- der tarih-i elgâz 3- velehü be bed-hâhî ferestâde 4- be-şücâat-i

⁶⁷ Divan-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî, s. 60.

destgâhî neveşte. Divanda ilk beyti Farsça ikinci beyti Arapça olan mülemma gazeller de yer almaktadır.

Bir gazelin bulunduğu son sayfadaki ferağ kaydında “temmet şod Dîvân-ı Âlî nevverallahu.... Yazısı yer almaktadır.

Yazmanın bazı sayfaları boş bırakılmıştır. Çerçevesi çekilmiş olan bu sayfaların minyatür yapılmak amacıyla boş bırakıldığı düşünülebilir. Bu sayfalardan 3b’de sonradan “în Dîvân-ı Âlî mâl-i Lûtfullâh ibn” ibaresi çapraz olarak yazılmıştır. 12b’de sonradan yazıldığı belli olan üçü Sâdî-yi Şîrâzî’ye ait yedi beyit bulunmaktadır. Beyitler darbimesel ve hezeliyat tarzı beyitlerdir. Aynı sayfanın derkenarında da aynı kişi tarafından yazılan beyitler mevcuttur. 42b sayfasının yarısı boş bırakılmıştır. 47b sayfasının alt kısmında üç beyit yazılmış üst bölüm tamamen boş bırakılmıştır. 59a sayfasına cetvel çekilmemiş olup bir önceki gazelin son dört beyti yazılmış sayfanın devamı boş bırakılmıştır. 59b’de sayfanın en altına bir beyit yazılmış öncesi boş bırakılmıştır. Yazmanın muhtelif sayfalarında İran İslami Meclis Kütüphanesi’nin eski adı olan Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Milli’nin mührü vardır.

Alfabetik olarak düzenlemiş olan divanda ilk sayfalar eksik olduğu için kafiyesi elif olan üç gazel bulunmakta bir gazelin ise sadece iki beyti yer almaktadır. Bu gazellerden

صوفی بنه برای خدا تنگ و نام را

صافی است بی تو هم به صفا نوش جام را

matla’lı gazel “mim” kafiyele gazeller arasında yer almıştır. Bir diğer gazel ise “nûn” kafiyele gazeller arasındadır.

ساقی مظن که گریه بود ریزه چین ما

شیر نریست آنکه شود همنشین ما

Divanda en fazla “dal” ve “mim” harfli kafiye ve redifli gazel yer almaktadır. “cîm, “ha”, “hı”, “sad”, “dad”, “tı”, “zı” harflerinde birer gazel; peltek “se”, “ayın” ve “fe” harfli üç gazel; “ğayn” ve “kef” harfli iki gazel; “ze” ve “kaf” harfli dört gazel; “he” harfli beş gazel; “be” harfli sekiz gazel; “lâm harfli dokuz, “ye” harfli 16, “ra” harfli 17, “vav” harfli 18, “nûn” harfli 20, “te” harfli 79, “mîm” harfli 83, “dal” harfli 118 gazel vardır.

Gelibolulu Farsça divanında redif Türkçe divanına nazaran oldukça fazla kullanmıştır. Farsça divanındaki redifler şunlardır:

Ğarîb, taleb, mâ est (2 kez), nîst (6 kez), men est (3 kez), dervîşân est, girifte est, ne-dâşt, ber-hâst, çe hâcet est, tu'st, çîst, endâht, în heme nîst, dânist (2 kez), reft reft, endâht, girift, tu best, ne-mânde est, uftâde est, hîsten est, bâ ûst, huş est, fîristemet, kucâst, dûst, ûst, dâşt, reft (2 kez), hest, be-sûht, be-best, el-ğiyâs, Ferruh, dâd, dâred, bûd (11 kez), âmed, mî reved, konend (3 kez), bâyed, konîd, âvered, endâzed, gerded, bâşed, zed, mî kerd, ne-bûd, dâdend, kerd, çend, ne-bûd, ber-âyed, kerd, koned (4 kez), ne-şod, konîd, yâd ârîd, dâred, mî âyed, dâned, nemî âyed, kerde-est, gîrend, hâhed şod, be-bord, âmed, ne-bâşed, uftâd (3 kez), hayret âmed, şeved (2 kez), hâhem kerd, nemî resed, âverd, şenîd, ne-bord, bâz âyed, mî konend, çe şod, ne-hâhed şod (2 kez), ne-şeved, mî bâred, ber âyed, resîd, tu bâd, reved, ne-resed, dâred, mebâd, bâyed kerd, âmed, çe kerd, tu bûd, ne-kerd, yâd bâd, ne-tuvân kerd, mî konend, zedend, zed (2 kez), bâyed keşîd, mî gerdend, şod, âverd, âmed, nemûd (2 kez), mî keşend, şod, bâşed, dâred, âred, nemî koned, ber âyed, nemî erzed, dâğ dâred, bâşed (2 kez), nemî dehed, be-guşâyed, çe şeved, be-mâned, dâred, diğêr (2 kez), gam mehor, beyâr (2 kez), bâr-ı diğêr, gîr, be-ber, be- men âr, omr, deriğ medâr, âher, henûz, endâz, me-purs (4 kez), bes, mâ râ bes, bahş, hîş (2 kez), bâş, bâyedeş, hoş, hâfîz, şem', fîrâk, hacel, konem (2 kez), keşim, şodem, kerde-em, konem, fikenem, âmede-em, konem, ber-hîzem, berîm, talebîm, gofîm, mî zenem, menem, dârem, endâzîm, nemî konem, nihâdîm, çe konem, mî konem, kerdem, nihâde-îm, şodem, âlemim, hod şevim, mî zedem, be-revem, çeşm, zedem, ki men mî dânem, hem, geştem, keşide-îm, nemî bînem, nemî bînem, hod bâşem, revem, men, bâ men, kon, be-şiken, hâhed bûden, bihter ez-în, be-bîn, kon (3 kez), men, bâz resân, begû (2 kez), tu (5 kez), ez tu, kû, û, zede, alûde, şevî, konî.

Âlî'nin Farsça divanında Fars edebiyatının meşhur şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî'nin adı sıklıkla geçmektedir. Divanda Hâfız-ı Rûmen, Peyrev-i Hâfız, nazîr-i Hâfız benzeri terkiplerle Hâfız'ın takipçisi ve Rum'un Hâfız'ı olduğunu sıklıkla dile getirmiş ayrıca Hâfız redifli bir gazel yazmıştır. Bir gazelinde ise "Hâce Hâfız, Hâce-tâşem şud" diyerek makamının Hâfız ile eşit olduğunu iddia etmektedir. Hâfız-ı Şîrâzî dışında Fars şairlerinden Selmân-ı Sâvecî (ö.1376), Hâcû-yi Kirmanî (ö.1352), Nizâmî-yi Gencevî (ö.1214?), İbn Yemîn (ö.1368), Ömer Hayyam (ö.1131), Enverî (ö.1189), Firdevsî (ö.1020), Molla Câmî (ö.1492), Emir Hüsrev Dihlevî (ö.1325) ve Hâkânî (ö.1199) zikredilmekte Sâdî-yi Şîrâzî'nin (ö.1292) ise meşhur eserleri Gülistan ve Bustan'ın adı geçmektedir. Şairleri çoğunlukla kendisi ile mukayese edip

onlardan daha iyi şiirler yazdığını söylemektedir.

Farsça divanda yer alan iki gazel Sultan III. Murad’a (1574-1595) yazılmış bir kaside niteliğine sahiptir. Ayrıca bir rubaiyi de Sultan Murad için yazmıştır. Divanda peygamber kıssalarına telmihler oldukça fazladır, özellikle Hz. Süleyman çokça zikredilmiştir. İskender, Cemşîd, Dârâ, Rüstem, Zâl, Ferhâd ve Şîrîn gibi kahramanların isimlerine de sıkça rastlanmaktadır.

Sonuç

Türk kültür tarihinde hem tarihçiliği hem de şairliği ile müstesna bir yere sahip olan Gelibolulu Mustafa Âlî’nin tarih, tasavvufi ahlak, görgü kuralları, sosyal ve toplumsal konular ve edebi içerikli pek çok eseri hakkında bu güne kadar çeşitli inceleme, tanıtma ve neşir çalışmaları yapılmıştır. Mustafa Âlî’nin hem kendi eserlerinde hem de onun hakkında hazırlanmış biyografik eserlerde zikredilen Farsça divanı bugüne kadar “elimize ulaşmayan eserler” kategorisinde zikredilmekteydi. İran Milli Şura Meclisi Kütüphanesinde İranlı bir arkadaşın dikkatini çekmesi ile incelediğim yazmanın Mustafa Âlî’nin “kayıp” Farsça Divanı olduğu tespit edilmiş ve çalışmaya başlanmıştır.

Bu makalede öncelikle Mustafa Âlî’nin hayatına kısaca değinildikten sonra Farsça eserlerinden bahsedilmiştir. Ardından Âlî’nin kendi eserleri, tezkire ve diğer biyografik kaynaklar ve son olarak Âlî hakkında çalışmalar yapan araştırmacıların yazdıklarından yola çıkılarak Farsça divan sahibi olduğu tespit edilmiştir. Âlî’nin eserlerinde zikrettiği Farsça beyitler ve Farsça olan *Mecma’u’l-bahreyn* ve *Rebi’ü’l-manzûm* adlı eserlerindeki şiirlerle yeni bulunan Farsça divandaki şiirlerle karşılaştırarak metin içi tespit gerçekleştirilmiştir. Bu karşılaştırmada *Mecma’u’l bahreyn*’de bulunan 42 gazel ile *Rebi’ü’l-manzûm*’da yer alan 20 rubai’nin müşterek olduğu görülmüştür. Öyle görünüyor ki Âlî Farsça divanını tedvin ederken daha önceki Farsça şiirlerine bu divanda yer vermiştir. Makalenin son bölümünde nüshanın tavsifi yapılmış ve divan şekil ve içerik açısından incelenmiştir. Yayımlanma aşamasında olan Farsça Divanın neşredilmesi ile birlikte Türk edebiyatında bugüne kadar kayıp olarak kabul edilen Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Farsça divanı edebiyat câmiasına kazandırılmış olacaktır.

Kayıp olarak bilinen bu esere Türkiye dışındaki bir kütüphanede tesadüfen ulaşmamız, yurt dışındaki kütüphanelerde sistemli tarama ve katalog çalışmaları yapılmasının önemini bir kez daha gözler

önüne sermiştir.

Kaynaklar

- Abdul Fattah, Rana (2015). *Gelibolulu Âlî'nin Nevâdirü'l Hikem Adlı eseri Üzerine Dil İncelemesi (metin-sözlük)*, İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı (Yayımlanmamış YL tezi.)
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2010). Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hafız ile Boy Ölçüştüğü Eseri: Mecmau'l-Bahreyn. *I. Uluslararası Türk- İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Daire Başkanlığı Yay. 303-353.
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2010). Bir Mizaç Şairinin Acem Lisanıyla İmtihanı: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mecm'u'l Bahreyn'i, *Uluslararası Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*. 15-16 Mayıs 2009, s. 19-43.
- Aksoyak, İsmail Hakkı (1997). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sadef-i Sadgüher Adlı Antolojisinin Önsözü, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, Sayı 5, s. 306.
- Aksoyak, İsmail Hakkı (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi SBE Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Akün, Ömer Faruk (1989). Âlî Mustafa Efendi, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, s. 417-421.
- Atalay, M., Başaran, O. (2010). Gelibolulu Âlî'nin Mecmau'l Bahreyn Adlı Eseri I, *Doğu Araştırmaları* 6, 75-90.
- Atalay, M., Başaran, O. (2011). Gelibolulu Âlî'nin Mecmau'l Bahreyn Adlı Eseri II, *Doğu Araştırmaları* 6, 83-116.
- Atsız, Hüseyin Nihal (1968). *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.
- Bağcı, Serpil (2014). Kitap sanatları ve Mustafa Âlî. İsmail Hakkı Aksoyak (ed.) *Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri içinde*.
- Başaran, O., Atalay, M. (2012). Gelibolulu Âlî'nin Rebû'l Manzûm adlı eseri I, *Doğu Araştırmaları* 9, s. 65-98.,
- Başaran, O., Atalay, M. (2012). Gelibolulu Âlî'nin Rebû'l Manzûm adlı

eseri I, *Doğu Araştırmaları* 10, s. 5-32.

Beyani (2017). *Tezkiretü’ş-Şuara*, (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 116

Bursalı Mehmed Tahir (2018). *Osmanlı Müellifleri*, (haz. Mehmet Ali Yekta Saraç) Ankara: Türkiye Bilimler akademisi. C.3, s. 1036.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Müverrihîn-i Osmâniyye’den Âlî ve Kâtip Çelebi*, İstanbul 1382.

Eravcı, Mustafa (2003). Mustafa Âlî’nin Nusret-nâmesi ve onun ışığında Yazarın Tarihçiliği, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV. cilt, 38. sayı, s. 166.

Fleischer, Cornell H. (1996). *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fleischer, Cornell H., Mustafa Âlî’s Corious Bits of Wisdom, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 13. Cilt, 76. Sayı, s. 103- 109.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2003). *Tuhfetü’l- uşşâk*, (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1978). *Mevâidü’n-Nefâis fî Kavâidi’l-Mecâlis: Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları I-II*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Tercüman Temel eserler.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1984). *Hâlâtü’l-Kâhire mine’l-âdâti’z-zâhire*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1996). *Câmiu’l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, (haz.: Ali Öztekin), Ankara: Türk tarih Kurumu.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1926). *Menâkıb-ı Hünerveran*, (haz. İbnü’l Emin Mahmud Kemal Bey), İstanbul: Matbaa-ı Âmire.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1991). *Gelibolulu Âlî’nin Manzum Kırk Hadis Tercümleri*, (haz. Hasan Aksoy), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tesisleri.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2006). *Divan III cilt*, (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), Cambridge: Harvard Üniversitesi.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2007). *Menşeu’l inşâ*, (haz. İ. Hakkı Aksoyak),

Ankara: Bizim Büro Yayın Dağıtım.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2009). *Teşrifat-nâme*, (haz. Esra Keskinçilingir Akdaş), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Programı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Gelibolulu Mustafa Âlî (2011). *Hilyetü'r-ricâl ve söz varlığı*, (haz. Muna Yüceol Özezen), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2014). *Nusret-nâme*, (haz. Mustafa Eravcı), Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2016). *Mirkatü'l Cihâd*, (haz. Ali Akar), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1015). *Nushatü's-selatin*, (haz. Faris Çerçi), İstanbul: Büyüyenay yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2010). *Hayyam'a Nazireler*, haz. Atalay, M., Başaran, O. İstanbul: Çantay Kitap Kütüphanesi.

Günaydın, Yusuf Turan, Arslantürk, İbrahim Halil, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Hilyetü'r-Ricâl*'inde Melâmiyyûn ve Muhaddesûn Zümreleri, *Tasavvuf Dergisi*, 8. Cilt, 8. sayı, s.227-296.

İsen, Mustafa (1988). *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara: Kültür Ve Turizm Yayınları.

Kara, Gülhizar (2009). *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nâdirü'l Mehârib adlı eserinin edisyon kritiği ve Muhtevasının değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.

Karahan, A. (1980). Âlî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Mecmau'l Bahreyn, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kınalızade Hasan Çelebi (2007). *Tezkiretü's-şuara*, (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, s. 532

Kütükoğlu, Bekir (1989). Âlî Mustafa Efendi, *DİA*, C.2, s. 414-416.

Şeker, Mehmet, (1979). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni bir tasnifi ve "Mevâidü'n-Nefâisü fî kavâidi'l mecâlis, *İslam Medeniyeti*, IV. Cilt, 2. Sayı, s. 81-90.

Şemseddin Sami, (1996). *Kamusu'l-A'lam*, Ankara: Kaşgar Neşriyat (Tıpkıbasım)

Tietze, Andreas, (1975) Mustafa Ali's description of Cairo of 1599, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=943%20%5BERi%C5%9Fim> (erişim tarihi: 19.07.2019)